

TAJNE NAUCZANIE W KRAKOWIE w latach 1939- 1944

Opracował:
Andrzej Ujejski
Prezes Okręgu Małopolskiego
Związku Nauczycielstwa Polskiego
Październik 2009

Po wybuchu II Wojny Światowej 1 Września 1939 r. polska terytorialna władza szkolna, czyli Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego, przestała istnieć z dniem 4 września z chwilą przymusowej ewakuacji w kierunku Sandomierza.

Po wkroczeniu Niemców do Krakowa 6 września wiceprezydent miasta Klimecki, nauczyciele i kierownicy szkół postanowili rozpocząć starania w celu uruchomienia szkolnictwa w Krakowie. Trzy dni później w dniu 9 września odbyło się w tej sprawie w Uniwersytecie Jagiellońskim zebranie, na którym utworzono jawną Tymczasową Komisję Szkolną. Na jej czele stanął rektor prof. Lehr-Splawiński. Komisja Szkolna uruchomiła szkoły w wolnych budynkach, nie zajętych przez wojsko niemieckie. Z końcem października wojskowe władze niemieckie ustąpiły zarządowi cywilnemu Generalnego Gubernatorstwa. Władzą centralną dla spraw szkolnictwa przy urzędzie Generalnego Gubernatorstwa był Wydział Nauki, Wychowania i Wykształcenia Ludowego.

Od początku swoich rządów okupant stosował represje wobec ludzi nauki i oświaty polskiej. Władze hitlerowskie w Krakowie wydały polecenie, aby profesorowie, docenci i asystenci Uniwersytetu Jagiellońskiego przybyli 6 listopada 1939 roku na specjalny wykład. Pojawił się wówczas szef gestapo w Krakowie SS-Sturmbaumfuhrer dr Bruno Muller z oddziałem SS i aresztował 74 profesorów, 69 docentów i asystentów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Akademii Górniczej, a także 40 pracowników administracyjnych wymienionych uczelni. Aresztowanych wywieziono do obozu w Sachsenhausen, gdzie 13 profesorów nie przeżyło pobytu w obozie, a wielu wróciło zeń poważnie chorych.

Dnia 9 listopada podczas zajęć w szkołach średnich ogólnokształcących aresztowano nauczycieli, których wywieziono do więzień w Bochni i Wiśniczu, a 21 listopada ogłoszono zarządzenie niemieckich władz szkolnych o likwidacji wszystkich polskich szkół średnich ogólnokształcących i oświadczono, że tego typu szkół więcej nie będzie. Równocześnie nakazano przekazać władzom niemieckim księgi inwentarza oraz akta szkolne.

Zamknięcie szkół średnich stało się bodźcem do rozpoczęcia tajnego nauczania. Nie było w tej sprawie żadnych odgórnych zaleceń czy dyrektyw. Było to dziełem samego społeczeństwa, odruchem jego obrony i troski o naszą młodzież. Tajne nauczanie wyszło od świadomych swych zadań nauczycieli i rodziców.

W niektórych szkołach już w listopadzie i grudniu, rozbija się klasy na nieliczne grupy i lekcje przenosi się do prywatnych mieszkań. Powstają komplety tajnego nauczania. Początkowo powiązane ze szkołami stały się potem od nich niezależne.

Charakterystyczne dla Krakowa, że tajne nauczanie organizowały kobiety: dyrektorki i nauczycielki, ponieważ wielu nauczycieli mężczyzn nie powróciło z wojny, część z nich została wywieziona z Krakowa.

Naczelnik Kuratorium Włodzimierz Galecki od jesieni pełnił funkcję konspiracyjnego kierownika Okręgowej Komisji Oświecenia Publicznego, organizował Ośrodki tajnego nauczania w zakresie średnich szkół ogólnokształcących, a na wiosnę 1940r. zajął się organizowaniem Międzystowarzyszeniowej Komisji Porozumiewawczej Organizacji i Stowarzyszeń Nauczycielskich w Krakowie, której przewodniczył rektor tajnego Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Władysław Szafer.

W Komisji tej szkolnictwo średnie reprezentował dyrektor Julian Waga, a w województwie naczelnik Włodzimierz Galecki, szkolnictwem zawodowym kierował dyrektor Edward Kostecki, szkolnictwem powszechnym - dyrektor Bronisław Chrzan, kształceniem nauczycieli - Henryk Rowid, były dyrektor Pedagogium, aresztowany w sierpniu 1943 r. zginął w Oświęcimiu. Dyr. Kazimierz Lewicki był przedstawicielem stowarzyszenia Dyrektorów Szkół Średnich, a Stanisław Watycha - przedstawicielem stowarzyszenia Chrześcijańsko Narodowego, aresztowany 19 maja zginął w Oświęcimiu 11 listopada 1941 roku. Od 1941 r. stowarzyszenie reprezentował inspektor Władysław Zdek. Przedstawicielem ZNP do roku był Władysław Sienko, a od 1941 r. dyr. Bronisław Chrzan.

Pod koniec lata 1940 r. w Delegaturze Rządu Emigracyjnego powołano do życia Departament Oświaty i Kultury na cały kraj, który rozpoczął kontynuację tajnego nauczania w skali kraju.

W październiku 1939 r. utworzono w Warszawie Tajną Organizację Nauczycielską / TON / powstała ona z przekształcenia Prezydium Zarządu Głównego ZNP na czele stanęli: Zygmunt Nowicki, Waclaw Tułodziecki, Czesław Wycech, Kazimierz Maj i Teofil Wojeński. Ona też rozwinęła najszerszą działalność w organizowaniu tajnego nauczania w Polsce.

Główne zadania TON to: koordynacja nauczania w warunkach konspiracyjnych, niesienie pomocy nauczycielom zwłaszcza prześladowanym przez władze, organizacja ruchu oporu. Powstała „sieć organizacyjna” na terenie całego kraju, utworzono okręgi powstały powiatowe i gminne komisje. Organizowano tajne komplety w organizacjach wojskowych, więzieniach, obozach jenieckich i koncentracyjnych

W Okręgu Krakowskim TON reprezentowali : Roman Serkowski - wiceprezes Zarządu Okręgu ZNP, Władysław Wiśniewski oraz Ignacy Jakubiec.

Kierownikiem Okręgu Krakowskiego zwanego Okręgowym Biurem Szkolnym / OBSz / został mianowany Jan Smoleń, były nauczyciel w polskim gimnazjum w Bytomiu, na Śląsku. Biuro to składało się z pracowników, którzy spełniali szczególnie ważne funkcje: Ignacy Jakubiec csekretnarz i pierwszy referent organizacyjny, Bronisław Chrzan referent organizacyjny. Tadeusz Furman - skarbnik, Jan Rasaak - łącznik. Od czerwca 1942 Karol Ziarno przejął funkcję drugiego referenta organizacyjnego i był zastępcą kierownika biura, został zamordowany w czerwcu 1944 r. podczas pacyfikacji wsi Brzostek pod Jasłem. Piotr Adamski – referent do spraw szkolnictwa powszechnego, Jan Masior – referent do spraw szkolnictwa rolniczego, Adolf Molak – referent do spraw

kształcenia nauczycieli, Stanisława Szczepaniec -Tyńcowa – łącznik, Karol Starmach referent do spraw szkolnictwa zawodowego.

Powstałe jeszcze w 1939 r. niemieckie urzędy szkolne prowadziły swoją niszczycielską robotę.

Szkolnictwo powszechne pozostawiono, ale władze okupacyjne zabroniły nauczania historii i geografii Polski, a w programie nauczania języka polskiego poleciły usunąć wszystko, co dotyczyło kultury polskiej oraz zarządziły konfiskatę podręczników. Zamiast podręczników szkolnych wprowadzono miesięcznik „Mały Ster” dla klas I i II oraz „Ster” dla klas III do VII.

Szkoły zawodowe nie funkcjonowały w przedwojennej gimnazjalnej czy licealnej postaci, tylko były dwuletnie lub roczne, I i II stopnia o charakterze użytkowym.

Zestawienie Publicznych Szkół powszechnych z dnia 7 lipca 1944 r. w Krakowie przedstawia się następująco : PSP było 65, specjalnych 4, prywatnych 4, razem 73..

Ilość klas – 553, liczba młodzieży – 26,429, liczba nauczycieli - 520, Zawodowych szkół było 19. Szkół dla młodzieży niemieckiej było w Krakowie 12 i 1 dla młodzieży ukraińskiej. W Krakowie – siedzibie Generalnego Gubernatorstwa, gdzie przebywało tylu Niemców, na każdym kroku czyhało niebezpieczeństwo.

Pomimo że Kraków nie miał tradycji konspiracyjnej, komplet tajnego nauczania zdały egzamin z opanowania i czujności nastroj wśród młodzieży był patriotyczny i takim pozostał do końca wojny.

Pisemne i ustne egzaminy dojrzałości przeprowadzano zgodnie z regulaminem. Poziom naukowy sprawdzali wizytatorzy: naczelnik Gałęcki, Wizytator Chrzanowska. wizytator Komar, wizytator Brada, wizytator Horbacki, dyrektor Waga, dyrektor Lewicki, profesor Skimina, profesor Dziurzyński.

Wyniesione ze szkół książki magazynowali Niemcy w piwnicach Polskiej Akademii Umiejętności przy ulicy Sławkowskiej. Dzięki pracownikom tej instytucji udało się młodzieży wynieść część książek w plecakach. Ośrodek nr 2 miał własną bibliotekę uratowaną od zniszczenia przez Niemców.

Za naukę pobierano od uczniów opłaty, które rozdzielano między uczących. Wielu uczniów korzystało ze zniżek lub było całkowicie zwolnionych od wszelkich należności za naukę. Co pewien czas między kierowników ośrodków rozdzielano zasiłki od konspiracyjnych władz oświatowych.

W ostatnich miesiącach okupacji wielką przeszkodę w nauce stanowiły przymusowe roboty przy kopaniu okopów.

Ogólną liczbę młodzieży krakowskiej, która przeszła przez komplety tajnego nauczania, trudno ustalić.

W aktach Kuratorium znajdują się protokoły z posiedzeń Komisji Weryfikacyjnej. Zestawienie z ostatniego posiedzenia Komisji zawiera następujące pozycje:

Wydano świadectw dojrzałości	1679
Ukończyło 4-klasowe gimnazjum	1114
Zaświadczenie z klas I, II i III gimnazjum	1187
RAZEM	3980

Starsi uczniowie tajnych kompletów zasilali szeregi partyzanckie lub pełnili różne funkcje na placówkach. Młodzież harcerska walczyła z Szarych Szeregach. Równocześnie z ograniczaniem bądź z całkowitym likwidowaniem szkolnictwa Niemcy stosowali terror w stosunku do kadry nauczycielskiej.

Memoriał dra Erharda Wetzla i dra Geratharda Herta w sprawie ludności okupowanej Polski postulował :

„Uniwersytety i inne szkoły wyższe, szkoły zawodowe, jak również średnie, były stale ośrodkami polskiego szowinistycznego wychowania i dlatego zasadniczo powinny być zamknięte. Dozwolone będą tylko szkoły powszechne, mają one jednak uczyć rachowania, czytania, pisania. Nauka ważnych z narodowego punktu widzenia przedmiotów jak: Geografia, historia, jak również gimnastyka, jest wykluczona.”

Oprócz placówek tajnego nauczania na poziomie powszechnym i średnim przystąpiono także do organizowania tajnego szkolnictwa wyższego. Pełniący w konspiracji obowiązki rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego profesor Władysław Szafer upoważnił profesora Małeckiego do zorganizowania tajnego nauczania studentów i kierowania zespołami.

Pierwsze zajęcia odbyły się w maju 1942 r. na wydziale filozoficznym, kierunek – filologia polska.

Wydana w 1964 r. książka „Alma Mater w podziemiu” jest zbiorem wiadomości o tajnym nauczaniu w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1939- 1945, jest to praca zbiorowa.

Profesor Walery Goetel, rektor Akademii Górniczej uzyskał po wielkich staraniach zezwolenie na otwarcie Szkoły Górniczo- Hutniczo- Mierniczej w budynku Akademii na Krzemionkach. Jako dyrektor szkoły dla sztygarów i majstrów zebrał profesorów i pracowników naukowych z Akademii, z którymi prowadził tajne nauczanie na stopniu szkolnictwa wyższego.

Razem studentów: mężczyzn -366, kobiet -360, razem -726.

Używane w konspiracji nazwy wydziałów i pracowników naukowych

„Feniks”	Wydział prawny
„Toledo”	Polonistyka
„Aladin”	Filologia klasyczna i filozofia ścisła
„Foto- Hecker”	Historia
„Pharma”	Wydział Lekarski
„Freege”	Przyroda, Fizyka, Matematyka
„Jedność”	Rolnictwo
„Bujwid”	Farmacja
„Kobierzec”	Historia sztuki
„Amundsen”	Geografia
„Kierownik Spółdzielni”	Kierownik Tajnych Kursów UJ
„Kierownik Grup Rzemieślniczych”	Kierownik głównych zespołów młodzieżowych
„Majster”	Wykładowca, profesor
„Podmajster”	Asystent, docent

Tajne nauczanie, prowadzone w tak wielkich wymiarach w Polsce, było jedyną tego rodzaju walką o przetrwanie w okupowanej Europie. Dlatego zasługuje na szczególną uwagę, zwłaszcza, że spełniło dużą rolę w patriotycznym wychowaniu młodzieży.

W walce z okupantem ginęli nie tylko żołnierze z ruchu oporu z bronią w ręku, ale także nauczyciele.

Oto smutna statystyka strat poniesionych według niepełnych danych: zamordowano ok. 700 profesorów i wykładowców wyższych uczelni, 5.596 nauczycieli różnych typów szkół, a ponadto setki bibliotekarzy, archiwistów i pracowników towarzystw naukowych. Ogółem straty przekroczyły 9 tysięcy.

Ośrodek związany ze szkołą		Kierownictwo	Czas trwania
Nr1	Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie Sióstr Urszulanek	S. Benigna Suchoń dyrektorka Zofia Rymar Nauczycielka	1939- 1945
Nr2	Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie H. Kaplińskiej, wł. M. Trąpczyńska	Halina Trąpczyńska dyrektorka	1939-1945
Nr3	Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Królowej Wandy	Józefa Berygrnen dyrektorka Kazimiera Szafrńska Wanda Hestal	1939-1945
Nr4	Prywatne Gimnazjum i Liceum Żeńskie Instytutu Marii	Maria Stanochowa dyrektorka	1939-1945
Nr5	Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie Zgromadzenia św. Rodziny	Maria Kuklewicz dyrektorka	1939-1945
Nr6	Państwowe Gimnazjum i Liceum VII Żeńskie im. A. Mickiewicza	Maria Dobrowolska dyrektork Wanda Czarkowska Maria Wróblewska	1939-1945
Nr7	Państwowe Gimnazjum XI Żeńskie przy Liceum Pedagog. im. J. Joteyki	Zofia Przybylska dyrektorka	1939-1945
Nr8	Państwowe Gimnazjum i Liceum I Męskie im. Nowodworskiego	Kazimierz Lewicki dyrektor	1939-1945
Nr9	Ośrodek powstał przy męskich Kursach Przygotowawczych	Leon Kornaś nauczyciel	1939-1945

Nr10	Ośrodek nie powiązany ze szkołą	Józef Staśko nauczyciel I Liceum	Od 1940 ,Od 1943 zarejestr.
Nr11	Przy krakowskich szkołach powszechnych	Bronisław Chrzan kier. Szkoły Powszechnej Józef Wroński nauczyciel Gimnazjum i Liceum	1941/42 1945
Nr12	Prywatne Gimnazjum i Liceum im. H. Kołłątaja	Rafał Woźniakowski dyrektor	1939-1940 komplet licealny 1941/42 gimnazjalny i licealny
Nr13	Państwowe Gimnazjum i Liceum II Męskie im. Św. Jacka	Roman Jabłoński nauczyciel	1939-1940 1940-1942
Nr14	Prywatne Gimnazjum Żeńskie im. Sebaldy Munnichowej	Iza Sowińska dyrektorka	1939-1945
Nr15	Prywatne Gimnazjum i Liceum Męskie OO. Pijarów	Alfred Romanowicz dyrektor	1939-1945
Nr16	Państwowe Liceum Administracyjne	Tadeusz Wroniewicz	1944-1945
Nr17	Towarzystwo Ziemi Zachodnich dla młodzieży wysiedlonej	Marian Antonial	1940-1945
Nr18	Zorganizowany po powstaniu warszawskim przez nauczycieli wysiedlonych z Warszawy dla młodzieży warszawskiej	Lubecka dyrektorka	1944-1945

Tabela podziału na rejon Ośrodka nr 11

Nr. Rejonu	Dzielnica miasta	Liczba kompletów	Liczba młodzieży	Organizatorzy i kierownicy rejonu
I	Śródmieście	8	53	Tadeusz Kopczyński Melania Skorzepianka
II	Grzegórzki- Dąbie	14	78	Stefan Towpasz Stanisław Święch Władysław Rumian
III	Kleparz- Krowodrza	13	65	Jan Kaim
IV	Prądnik Biały i Czerwony	7	45	Marian Ziemba
V	Rakowice - Olsza	5	34	Anna Dobrowolska
VI	Dębni- Zakrzówek	10	58	Jan Szubert
VII	Ludwinów	7	39	Tadeusz Wroński
VIII	Borek Fałęcki	8	64	Leszek Staronka Czesław Sierko
IX	Łagiewniki	7	36	Józef Półtorak
X	Podgórze	8	43	Maria Kukulska Maria Małecka
XI	Płaszów- Prokocim	16	103	Stefan Przeniesławski Stanisław Rokita Wojciech Lipiński
	RAZEM	103	618	

Spoglądając w przeszłość na wkład nauczycielstwa polskiego w odbudowę szkolnictwa, pragniemy przypomnieć i ukazać, co wniosło tajne nauczanie na wszystkich szczeblach szkolnictwa i w jakim stopniu swoją pracą w okresie barbarzyńskiej okupacji hitlerowskiej przyczyniło się do późniejszych osiągnięć na wszystkich odcinkach życia społecznego, a oświaty i nauki w szczególności.

A oto kilka cyfr obrazujących wyniki tajnego nauczania :

Na poziomie szkoły podstawowej tajnym nauczaniem objętych było około miliona młodzieży.

W tajnych kompletach gimnazjalnych ponad 90 tysięcy,

W tajnych liceach – 26 tysięcy młodzieży. Wydano ponad 25 tysięcy świadectw dojrzałości. Na wyższych uczelniach kształciło się 7 tysięcy studentów. Dyplomy magisterskie uzyskało 600 osób, napisano i obroniono 39 doktoratów i 19 habilitacji. Z TON-em związanych było około 21 tysięcy nauczycieli i wykładowców.

Na bazie tajnego nauczania, bezpośrednio po wyzwoleniu, powstały na ziemi Krakowskiej 42 wiejskie gimnazja, w których naukę podjęło ponad 6 tysięcy młodzieży. Gimnazja i licea przedwojenne wypełniła w dwójnasób młodzież z tajnych kompletów

W pierwszym pięcioleciu licea ogólnokształcące dały krajowi 76 905 świadectw dojrzałości, a uczelnie wyższe 34.065 dyplomów. Tak duża i szybka wydajność nie byłaby możliwa bez tajnego nauczania w latach okupacji.